

Willem J. van Asselt

Kerk en Theologie 41 (1990) 227-236.

Inleiding

Wie in de handboeken van de geschiedenis der zendingswetenschappen¹ bladert en nagaat wat daarin geschreven is over de eerste vormgeving van het protestantse zendingsperspectief in zeventiende-eeuws Nederland, wordt geconfronteerd met het merkwaardige feit, dat er zelden of nooit aandacht besteed wordt aan de foederaal- of verbondstheologie van Johannes Coccejus, die van 1643-1650 te Franeker hoogleraar in de theologie was en van 1650 tot aan zijn dood in 1669 te Leiden doceerde. Alle licht valt op tijdgenoten van Coccejus, met name de vertegenwoordigers van wat de Nadere Reformatie genoemd wordt zoals bijv. Willem Teellinck (1579-1629), Godefridus Udemans (1581/2-1649), Gisbertus Voetius (1589-1676) en Johannes Hoornbeeck (1617-1666), welke laatste vanaf 1654 Coccejus' collega in Leiden was.

Hieruit zou de conclusie getrokken kunnen worden, dat het zendingsperspectief of althans de bezinning daarop in de foederaaltheologie van Coccejus en zijn volgelingen volledig ontbroken heeft, en een prerogatief van de theologen van de Nadere Reformatie geweest is. Een dergelijke conclusie zou echter zowel in historisch als in theologisch opzicht een jammerlijk misverstand zijn. Met deze opmerkingen lopen wij intussen niet voorop. Reeds G. Schrenk heeft in zijn standaardwerk over Coccejus' theologie enkele bladzijden gewijd aan het zendingsperspectief. Hij noemt Coccejus een 'zielbewuste Missionstheologe, welcher der Folgezeit des Pietismus mächtige Missionsantriebe

¹ Zie bijv. M. Galm, *Das Erwachen des Missionsgedankens im Protestantismus der Niederlande*, St. Ottilien 1915; H.W. Gensichen, *Missionsgeschichte der neueren Zeit*, Göttingen 1961; J.H. Bavinck, *Inleiding in de zendingswetenschappen*, Kampen 1954; J. Verkuyl, *Inleiding in de nieuwere zendingswetenschap*, Kampen 1985; en J.A.B. Jongeneel, *De protestantse missionaire beweging tot 1789*, in: *Oecumenische inleiding in de missiologie, Teksten en konteksten van het wereldchristendom* (Eindredacteur: F.J. Verstraelen), Kampen 1988, 230-236.

vermittelt'.² Schrenk bespreekt de coccejaanse zendingsperspectie- /228/ ven echter uitsluitend vanuit de rijksleer bij Coccejus. Wij willen de optiek van Schrenk wat verbreden, door niet alleen Coccejus' rijksleer, maar ook zijn verbondsleer en ecclesiologie te onderzoeken op hun missionaire motieven en perspectieven. De these, die wij willen verdedigen is dat we in Coccejus' theologie sporen kunnen ontdekken van een *profetische zendingstheologie*. Met de term profetisch bedoelen we een wijze van theologiseren, die, uitgaande van de bijbelse facta, een poging onderneemt om met behulp van de noties verbond en rijk zowel voorbij als ook contemporaine en toekomstige geschiedenis te duiden in het licht van Gods heilshandelen.

1. Missionaire motieven en perspectieven in de verbondsleer

In de foederaaltheologie krijgen wij te maken met een theologie, die gekenmerkt wordt door een heilshistorische dynamiek waarin noties als het verbond Gods (foedus Dei) en het rijk Gods (regnum Dei) een centrale plaats innemen.

Met behulp van deze beide noties verbond en rijk beschrijft Coccejus de geschiedenis van het heil als een wereldwijd en expansief (missionair) gebeuren.

Deze theologie wordt dan ook gekenmerkt door een voorwaartse drang, een naar voren gerichte dynamiek met een sterk eschatologisch perspectief. Het is een theologie, die bovendien gevoed wordt door een grote aandacht voor de filologie en de exegese. Deze aandacht voor de taal, het talenbesef, opent perspectieven naar de godsdiensthistorie en stimuleert de attentie voor andere godsdiensten en culturen.

Coccejus' aandacht voor taal en geschiedenis doen hem verder zien dan de eigen confessie en geeft zijn denken 'oecumenische' klank en kleur.

² G. Schrenk, *Gottesreich und Bund im älteren Protestantismus, vornehmlich bei Johannes Coccejus*, Gütersloh 1923/Darmstadt 1967 (reprint), 232. Aandacht voor Coccejus vinden we ook bij J.C. Hoekendijk, *Kerk en volk in de Duitse Zendingwetenschap*, (diss.) Amsterdam 1948, 19/20 en bij J. van den Berg, *Constrained by Jesus' love. An inquiry to the Motives of the Missionary Awakening in Great Britain in the Period between 1698 and 1815*, Kampen 1956, 14, 21 en 119. S. van der Linde is van mening dat Coccejus niet uitblinkt in 'zendingsliefde'. Van der Linde wijt dit 'missionaire manco' bij Coccejus aan het feit, dat hij niet rechtstreeks bij het kerkewerk betrokken was. Zie S. van der Linde, Het opkomen en de eerste uitwerking van de zendingsgedachte binnen het Nederlandse gereformeerde protestantisme, in; *Opgang en voortgang der reformatie. Een keuze uit lezingen en artikelen van Prof. Dr. S. van der Linde*, Amsterdam 1976, 213-214. Bij H. Faulenbach, *Weg und Ziel der Erkenntnis Christi. Eine Untersuchung zur Theologie des Johannes Coccejus*, Neukirchen 1973, wordt nergens gerept over zendingperspectieven in Coccejus' theologie.

Voor ons onderwerp is het nu van belang om te zien, dat Coccejus de geschiedenis van zowel de enkele mens als ook die van de volkeren gekenmerkt ziet door twee fundamentele fasen in de geschiedenis van het verbond.

1. De periode zonder Christus, d. w. z. zonder de expliciete verkondiging van het evangelie;
2. De periode na de verkondiging van het evangelie en het ontstaan van een gemeente of kerk (ecclesia) in het volk, waar het evangelie verkondigd werd.³ Hier stuiten we op de wortels van het federale zendingsperspectief. De bijbelse fundering daarvoor wordt door Coccejus in een apart hoofdstuk van een van zijn systematische werken: de *Summa Theologiae* (1662) gegeven.

/229/ Dit hoofdstuk is gewijd aan de roeping der heidenen (vocatio gentium).⁴ Deze roeping tot het verbond met God is voor Coccejus uitgangspunt voor zijn gedachten over de zendingsopdracht. Deze bevat drie momenten:

1. het aanspreken van de heidenen (allocutio gentium).
2. de toeleiding van de heidenen (adductio gentium).
3. de verkondiging van het gebod tot bekering door het geloof in het evangelie (praeceptum poenitentiae per fidem Evangelii).⁵ Allereerst dienen de heidenen met het evangelie aangesproken te worden door middel van daartoe speciaal gezonden boodschappers (nuncii missi). Dit moet niet gebeuren op de voor eigen situatie gangbare wijze (non ordinario modo), maar in de taal van het benaderde volk, zonder omhaal van woorden en ingewikkelde discussies. In de tweede plaats is er de toeleiding der heidenen. Daarmee bedoelt Coccejus, dat de heidenen niet slechts uitgenodigd of aangesproken worden, maar ook metterdaad bekend gemaakt worden met het feit, dat zij in het verbond zijn opgenomen krachtens het eeuwig testament, waarin God de Vader aan de Zoon de erfenis der wereld (haereditas mundi) beloofd heeft. Op dit uitnodigen en toeleiden volgt in de derde plaats de verkondiging van het gebod tot bekering door het geloof in het evangelie. In deze verkondiging wordt aan de heidenen de Gode welgevallige waarheid

³ Johannes Coccejus, *Summa Theologiae ex Scripturis repetita*, 1662 (voortaan: *STh.*) cap. 71 § 1-4.

⁴ *STh.* cap. 71. Het woord 'gentes' heb ik vertaald met 'heidenen'. Dit in navolging van de oud-Nederlandse vertaling van de *STh.* uit 1696 van de hand van Theodorus Antonides. Deze uitdrukking impliceert echter geen kwaliteitsoordeel, zoals in het moderne spraakgebruik het geval is. Coccejus gebruikt het woord als aanduiding voor de niet-Joden.

⁵ *STh.* cap. 71 § 4-14.

(*veritas, quae Deum decet*) voorgehouden. De tijd van de roeping der heidenen begint met de dag van Pinksteren. Toen is de zending onder de heidenen begonnen. Op die dag werden niet alleen de twaalf apostelen, maar allen die aanwezig waren met de heilige Geest voor de zending (*ordo missionis*) toegerust. Pinksteren is het begin van het verbreiden van het Evangelie (*curriculum Evangelii*) in deze wereld.⁶ Zending is daarom niet zaak van een enkeling, maar van heel de kerk. Het gaat erom de wereld te winnen voor Christus. 'Die Verpflichtung zur missionierenden Werbearbeit ergibt sich darum aus der Zugehörigkeit zur Kirche. . . Wer glaubt, will Kinder zeugen, will mit Christo erben' (G. Schrenk).⁷ Ten slotte wijst Coccejus erop, dat deze wereldwijde verkondiging van het evangelie niet zonder slag of stoot zal plaatsvinden. Deze verkondiging is profetisch van aard, omdat er tot aan het einde van de geschiedenis anti-machten en vijanden van Christus zullen zijn, die zich zullen verzetten.⁸

Aldus staat zending voor Coccejus in een profetisch perspectief: het is een /230/ strijd tegen de — het evangelie en Christus vijandige — machten. Het is evenwel een strijd met een hoopvol perspectief, want sinds zijn hemelvaart regeert Christus en is Hij Heer over de machten in de geschiedenis. Wanneer dat zo is, zal uiteindelijk heel de wereld het evangelie horen en zullen alle volkeren de zijne zijn. Zover is het echter nu nog niet. Christus heerst nog temidden van zijn vijanden.⁹ Zijn volk strijdt biddend met Hem mee, in de verwachting van Christus' definitieve overwinning. De geschiedenis van Gods verbond loopt aldus uit op het koninkrijk, waarin Christus 'de erfenis der wereld' geschonken wordt en het eeuwig testament gerealiseerd wordt in de geschiedenis. In dat brede perspectief verstaat en plaatst Coccejus de zendingsopdracht.

II. Missionaire motieven en perspectieven in de rijksleer

De dramatische gang van de profetische verkondiging van het evangelie van Christus' heerschappij in de wereld wordt door Coccejus nader ontvouwd en gefaseerd in zijn leer van de zeven perioden in de tijd na Christus' hemelvaart. Deze periodenleer kan o.i. het

⁶ *STh.* cap. 63 § 28-31.

⁷ Schrenk, *a. w.*, 275.

⁸ *STh.* cap. 71 § 15-16.

⁹ *STh.* cap. 71 §17.

beste getypeerd worden als een dynamisering en historisering van Coccejus' rijksleer als keerzijde van de dynamiek in de verbondsleer.

De ontwikkeling van het rijk in zeven perioden wordt door Coccejus gezien in het licht van de tegenstelling tussen vrijheid en knechtschap, totdat het rijk van vrede en vrijheid, waarin God alleen gediend wordt, in volle glorie zal doorbreken en alle andere machten onttroond zullen worden.¹⁰ Voor ons onderwerp is nu vooral van belang Coccejus' beschrijving van de zevende en laatste periode van het rijk, die voorafgaat aan de wederkomst van Christus. Hij beschrijft deze periode als de grote zendingstijd voor de kerk. Het evangelie zal over de ganse aarde verkondigd worden, alle volkeren zullen zich bekeren tot de dienst van God en het rijk van God zal alle koninkrijken der aarde omvatten. 'De volheid der heidenen zal er binnengaan en geheel Israël zal behouden worden'.¹¹ Dit universele perspectief van Gods koninkrijk en de daarin gefundeerde zendingsopdracht komt ook naar voren in het slot van Coccejus' oratie over het rijk van God, gehouden op 8 febr. 1660 te Leiden. Daarin zegt hij: 'Laten wij met verlangen en liefde de gehele wereld /231/ aanvatten als erfenis van Christus en van ons. Laten wij mensen in verafgelegen streken opzoeken (. . .) Laat onze gids daarbij de liefde zijn en niet onze begeerte. Laten wij de struikelblokken wegnemen, opdat de menigte der volkeren het rijk kan binnengaan. Dit kan alleen tot stand komen, wanneer het rijk van Christus en niet dat van mensen bij ons van kracht is en bloeit.'¹²

Overzien wij deze opmerkingen van Coccejus, dan valt op hoe hij zending en zendingsopdracht in een eschatologisch perspectief plaatst. Dit eschatologisch kader betekent echter niet, dat de zendingsopdracht vooruitgeschoven wordt naar de eindtijd en gereserveerd wordt voor de laatste fase in de progressie van het rijk.¹³

Het maakt veeleer duidelijk, dat de zendingsopdracht van hoge urgentie is, omdat daaruit kan worden afgelezen in hoeverre het rijk van God in de geschiedenis is

¹⁰ Coccejus behandelt deze periodenleer in zijn commentaar op de laatste zes hoofdstukken van Deuteronomium: *De ultimis Mosis Considerationes*, 1650, § 1497 en § 1575-1713, in zijn commentaar op *Ezechiël* van 1668, cap. 34 § 35, in de praefatio bij het commentaar op *Daniël* van 1666, in zijn commentaar op het *Hooglied* van 1666 en ten slotte in zijn commentaar op de *Openbaring van Johannes* van 1665.

¹¹ *STh.* cap. 71 § 16. Deze bloeitijd van de kerk valt niet samen met het duizendjarig rijk. Coccejus ziet het millennium als reeds in de geschiedenis gerealiseerd.

¹² *Panegyricus de regno Dei*, 1660, 31 b.

¹³ *STh.* cap. 63 § 1.

voortgeschreden. Deze laatste periode is tevens de tijd van voorbereiding op de wederkomst van Christus.¹⁴

Samenvattend kunnen we vanuit Coccejus' rijksopvatting de volgende elementen in zijn zendingstheologie aanwijzen. Inhoud en doel van de zending worden gevormd door het evangelie van het koninkrijk, de proclamatie van Christus' heerschappij over de wereld als zijn 'erfenis'. Vorm van de zending is de prediking en de diakonie als liefde tot Christus en de (verre) naaste. De zin van de zending is voor Coccejus gelegen in de voorbereiding op de wederkomst van Christus. Tenslotte wordt het wezenlijke van de zending door Coccejus gezien in het getuigenis aangaande Christus en zijn rijk, dat uitgaat naar alle volkeren, zonder economische of politieke bijbedoelingen.

III. Missionaire motieven en perspectieven in de ecclesiologie

Het missionaire gehalte van Coccejus' theologie komt niet alleen naar voren in zijn leer van het verbond en zijn gedachten over het rijk, maar blijkt tenslotte ook uit zijn visie op de kerk. Hij verwacht een grote bloeitijd voor de gereformeerde kerk en polemiseert zeer fel tegen de hiërarchie van de roomskatholieke kerk, die hij beschouwt als het rijk van de antichrist, dat mensen gevangen houdt en het rijk van Christus blokkeert.¹⁵ Dit impliceert echter niet, dat het rijk van Christus zou samenvallen met de *ecclesia reformata*. Het rijk als de heerschappij van God, opgevat als acte van Gods regeren (*operatio Dei*), reikt weliswaar verder dan de kerk, maar is toch vooral werkzaam in en /232/ door middel van de kerk. De kerk staat niet op zichzelf als zelfstandige grootheid, maar is als medium opgenomen in het op het eschaton gerichte rijkshandelen van God.¹⁶ De rol van de kerk in Coccejus' gedachten over de zending komt vooral naar voren in zijn beschrijving van de laatste periode van rijk voorafgaande aan de wederkomst van Christus. Op grond van Zacharia 14:16 is Coccejus ervan overtuigd, dat de grote zendingstijd, die voor de kerk zal aanbreken, met de viering van het loofhuttenfeest¹⁷ besloten zal worden. Het zal niet alleen door Joden, maar ook door Christenen gevierd worden. Voor Israël is dit feest een

¹⁴ Johannes Coccejus, *Summa Doctrinae*, 1648 (voortaan: *SD*), § 609-650; *STh.* cap. 94-97.

¹⁵ Dit komt vooral naar voren in Coccejus' beschrijving van de vierde fase in de progressie van het rijk.

¹⁶ Zie voor deze visie ook Schrenk, *a. w.*, 258. Het rijk is een '*operatio Dei circa ecclesiam*'.

¹⁷ *SD*, § 635-637. Zie ook *STh.* cap. 87 § 3 en *Commentarius in Zachariam*, cap. 14 § 41-47.

herinnering aan de tocht door de woestijn, voor de kerk is dit feest een voorspel op het rijk der heerlijkheid. Zo zullen allen, Jood, christen en heiden zich verenigen in de ene dienst aan God en zal de aarde geheiligd worden als teken van een spoedig aanbreken van de dag des Heren. Voor hen die zich aan deze viering onttrekken zal deze tijd een voorproef zijn van de eeuwige straf.

IV. Missionaire praxis

Coccejus verwacht dat de gebeurtenissen van de eindtijd niet al te lang meer op zich zullen laten wachten. Daarom besteedt hij weinig aandacht aan allerlei praktische zendingsvragen. Er moet hier en nu gehandeld worden. Het gaat hem vooral om het trekken van de bijbelse grondlijnen. Ook dat is arbeid in dienst van het rijk! Slechts op één gebied ontwikkelt Coccejus praktische richtlijnen nl. op het gebied van de zending onder de Joden, die hij onderscheidt van de zending onder heidenen en moslims. Ter afsluiting van deze bijdrage willen we hieraan nog enige aandacht schenken.

1. Heidenen

Coccejus denkt bij degenen, die voorwerp van zending zijn, niet slechts aan joden en moslims, maar ook aan de 'heidenen' (gentes). Na de hemelvaart van Christus en vooral na Pinksteren, wanneer de geschiedenis van Christus' koninkrijk gestalte krijgt, komen alle volkeren,¹⁸ waar ook ter wereld, in het vizier als voorwerp van zending. Gods handelen in de verkondiging van het evangelie krijgt een wereldwijde horizon (totus mundus). De rooms-katholieke kerk is voor Coccejus geen zendingsveld. Voor deze kerk (wel voor de individuele gelovigen) is in de economie van Gods rijk geen plaats! Zij belichaamt het rijk van de antichrist, dat vernietigd wordt. Keters, dwaalleraars en scheurmakers binnen de christelijke kerk moeten weerlegd worden. Zij vormen echter geen afzonderlijk zendingsobject.

/233/ 2. Joden

¹⁸ *Sth.* cap. 71 § 16.

Reeds G. Schrenk heeft erop gewezen, dat vooral op het gebied van zending onder de Joden Coccejus' 'charismatischer und beruflicher Anteil an der Missionssache' lag.¹⁹

In zijn commentaren proeven we zijn voortdurende worsteling om tot helderheid te komen inzake de plaats van Israël in de heilsgeschiedenis. Hij sprak er over bij zijn oratie in 1650 te Leiden²⁰ en besteedde er ruim aandacht aan in zijn systematische hoofdwerken.²¹ Tenslotte kunnen we wijzen op een monografie²² over dit onderwerp en op zijn correspondentie, waar in een uitvoerige brief gewijd is aan de omgang met Joden in de toenmalige Nederlandse samenleving.²³

De grondtoon in al deze geschriften getuigt van liefde en respect voor Israël. Voor alles moet gesproken worden over Gods trouw ten aanzien van dit volk. Het is niet uit de verbondsgeschiedenis weggevallen, het blijft opgenomen in het heilshandelen van God! Coccejus meent dan ook, dat het definitieve heil voor de kerk alleen doorgang kan vinden als er ook herstel is voor Israël.²⁴ Aan de hand van oudtestamentische profetieën plaatst Coccejus Gods heilshandelen met Israël in de laatste periode van het rijk.²⁵ Dan zal in het kader van de grote zendingstijd Israël zich bekeren. Dat dit op een enkele uitzondering na nog niet gebeurd is, is te wijten aan de halfheid, lafheid en passiviteit van de kerk.²⁶

Daarom is een bekering van Israël onmogelijk zonder boetedoening en schuldbelijdenis van de christenen. In zijn *Consideratio* noemt Coccejus zeven argumenten voor liefde tot Israël. Als eerste argument noemt hij het feit dat dit volk 'boekendrager der kerk' (*capsaria ecclesiae*) geweest is en nog is.²⁷ Als laatste argument

¹⁹ Schrenk, *a.w.*, 233.

²⁰ *Oratio de causis incredulitatis Iudaeorum*, 1650.

²¹ *STh.*, cap. 72, De judiciis infidelium. Vgl. ook *STh.* cap. 86 § 4 en *SD*, § 252.

²² Het gaat hier om een geschrift van een anoniem gebleven Portugese jood, waarin antwoord gegeven wordt op 23 vragen van een rooms-katholieke auteur. Coccejus reageert weer op de antwoorden van de joodse auteur. De titel van het joodse geschrift luidt in Coccejus' bewoordingen: *Responsio Judaica ad XXIII quaestiones a nescio quo Romani coetus homine propositas a Lusitanico in Latinum versa, et quaestionibus quadraginta sex a Judaeo annoonumooi repositis*. De titel van Coccejus' geschrift luidt: *Consideratio responsionis Judaicae ad vincti tres quaestiones, et quaestionum repositarum*, te vinden in Tomus VII van de *Opera Omnia*, Amsterdam 1673-75.

²³ Epistola nr. 33 in: *Opera Anecdota* II, p. 639-641: De Judaeorum receptione.

²⁴ *SD*, § 253.

²⁵ *STh.* cap. 86 § 4.

²⁶ *STh.* cap. 72 § 6.

²⁷ *Consideratio*, cap. I § 11. Capsarius was degene, die bij de Romeinen de kinderen naar school bracht en de boeken droeg in een capsa, een boekenbus.

noemt hij de concrete eschatologische hoop, die voor Israël gekoesterd mag worden.²⁸ Deze positieve verwachting ten aanzien van Israël sluit echter niet uit, /234/ dat ook de zonden van Israël aangewezen moeten worden. Coccejus doet dat zeer nadrukkelijk in de *Summa Theologiae*. Dit heeft sommige auteurs ertoe gebracht om hem als jodenhater te kwalificeren.²⁹ Uit het voorafgaande moge de onjuistheid van dit oordeel duidelijk zijn.

Kern van de kwestie tussen kerk en synagoge is voor Coccejus de vraag: is Jezus de Messias?³⁰ De beste manier om daarover met Israël in gesprek te komen is de uitleg van de Schrift.

Voor dit gesprek van de kerk met Israël moet de overheid ruimte maken en garanties bieden. In zijn brief over de omgang met de Joden noemt Coccejus zeven praktische punten, die door de overheid in acht genomen moeten worden. Tegelijkertijd mag van de Joden verlangd worden, dat zij zich houden aan de vigerende kerkelijke en politieke wetten. Coccejus pleit voor een integratie (cohabitatio) van de Joden in de Nederlandse samenleving.³¹ Een citaat uit deze brief geeft tenslotte goed weer, in welke sfeer Coccejus' visie op Israël zich beweegt: 'Dankbaarheid en respect is verschuldigd aan het volk, waarvan de Vaders en Christus afstammen, dat het verbond en de beloften heeft, en door hetwelk het evangelie en de heilige boeken tot ons zijn gekomen'.³²

3. Moslims

Ook de Islam betreft Coccejus in zijn overwegingen inzake de eindtijd. Op 22-jarige leeftijd schreef hij reeds een verhandeling over de godsdienst van de Turken.³³ Hij merkt daarin op hoe de historische situatie van dat moment hem ertoe gedreven heeft om zich met deze godsdienst bezig te houden. De komst van de Turken naar Europa ziet hij als

²⁸ *Consideratio* cap. I § 11.

²⁹ *STh.* cap. 72 § 7-11. Mede naar aanleiding van deze paragrafen schreef W. Gasz, *Geschichte der protestantischen Dogmatik in ihrem Zusammenhänge mit der Theologie überhaupt*, Band II, Berlin 1857, 254: 'Diese gründliche Kenntniss der jüdischen Literatur machte ihn keineswegs den Judenthum geneigt, dessen Hass er vielmehr geblieben ist.'

³⁰ *Consideratio* cap. 1 § 15 v.v.

³¹ Dat er bij de receptio van Joden ook financiële factoren een rol speelden, blijkt uit Coccejus' opmerking, dat de overheid op bescheiden schaal geld mag ontvangen voor deze receptio.

³² *Opera Anecdota* II, Epistola nr. 33

³³ *Oratio de religione Turcarum scripta Bremae circa annum Christi 1625*, in: de *Opera Anecdota* II, 519-530.

een straffende hand van God. De erbarmelijke positie van de christelijke kerk in het avondland is hier debet aan. De nu ontstane situatie moet de christenen brengen tot zelfonderzoek. Overigens heeft Coccejus in dit tractaat, waarin hij een vergelijking maakt tussen Christus en Mohammed, de Bijbel en de Koran, weinig positieve woorden over voor deze profeet en het heilig boek van de Islam.³⁴ De aanhangers van de Islam zullen volgens Coccejus niettemin een rol spelen in de eindtijd. Hij beroept zich daarvoor op Openbaring 16:12.³⁵ Daar is sprake van koningen 'die van de opgang der zon komen'. Wie deze koningen zijn, poogt Coccejus uit te leggen met behulp van Jesaja 19:23, waar gesproken wordt over een heerbaan van Egypte naar Assur. Coccejus meent hieruit te kunnen concluderen, dat ook aan de koningen uit het oosten — de moslims in zijn ogen — het evangelie verkondigd zal worden. De missionering van de islamitische wereld zal leiden tot een gemeenschappelijke verering van God, zoals Coccejus die voor de eindtijd verwacht.

V. Evaluering en typering

Maken we een vergelijking tussen Coccejus' zendingsontwerp en dat van zijn gereformeerde tijdgenoten, dan zien we hoe bij Coccejus de zending niet in de eerste plaats à la Voetius³⁶ verbonden wordt met de leer der predestinatie, maar met die van de universele roeping. Zending wordt niet gefundeerd in het eeuwige decreet, maar geplaatst in een heilshistorisch kader, waarbij de noties verbond en rijk de opdracht tot zending motiveren. Zending is voor Coccejus geen uitbreiding van het corpus christianum. Het gaat in de zending ook niet primair om kerkplanting (*plantatio ecclesiae*), maar om proclamatie en uitbreiding van Christus' heerschappij (*propagatio regni Christi*). Coccejus' visie op de zending kan derhalve getypeerd worden als aanzet voor een profetische en heilshistorische vorm van een basileiocentrische zendingstheologie. Het spreekt vanzelf dat wij Coccejus' gedachten over zending moeten plaatsen in de context

³⁴ 34 Mohammed is een 'homo perniciosus', een 'compiler' van allerlei ketterijen: 'mixturam ex his fecit unam, animarum Lethale Venenum' (*Oratio*, 521). De Koran is 'tanquam Asinus Cumanus pelle leonina', vol tegenstrijdigheden en onwelluidendheden (absona), een chaotisch geschrift (*Oratio* 522).

³⁵ *Cogitationes de Apocalypsi S. Johannis Theologi*, cap. 16 § 8.

³⁶ Zie voor Voetius' zendingstheologie J.A.B. Jongeneel, Voetius' zendingstheologie. De eerste comprehensieve protestantse zendingstheologie, in: *De onbekende Voetius*, Kampen 1989, 144. Jongeneel typeert Voetius' ontwerp als een theocentrische, predestinatiaanse zendingstheologie.

van zijn tijd en in de context ook van zijn exegetische methode. Hij is een kind van zijn tijd, maar geen antiquiteit. Coccejus' impliciete en expliciete zendingsmotieven en zendingsperspectieven zouden, op nieuwe leest geschoeid, een bijdrage kunnen leveren aan de contemporaine discussie over missiologische stromingen.³⁷ Laat ik het voorzichtiger formuleren: Coccejus heeft in ieder geval een voetnoot verdiend — en meer dan dat — bij een bespreking van alle pogingen in de geschiedenis der zendingstheologie om te komen tot een heilshistorisch gefundeerde en een aan de begrippen verbond, rijk en kerk georiënteerde, profetische visie op onze zendingsopdracht. De ge- /236/ ringe invloed die Coccejus op het praktische zendingswerk uitgeoefend heeft, kan o.i. niet in mindering gebracht worden op zijn waardevolle aanzet tot de vorming van een bijbels en systematisch verantwoorde zendingstheologie.

³⁷ Zie voor deze huidige discussie J.A.B. Jongeneel/J.M. van Engelen, Hedendaagse missiologische stromingen, in: *Oecumenische inleiding in de Missiologie*, 444-462. Men zoekt naar een overstijging van de tegenstellingen tussen de missiologieën 'van boven' en 'van beneden' en naar het bij elkaar houden van kerk en rijk in een 'common missiology', waarin evangelicalen en oecumenischen elkaar kunnen vinden. *Ibidem*, 458/459.